

DR. HEGYI ISTVÁN*
ÍRÁSBELISÉG ÉS SZÓBELISÉG

A népzene fogalmának meghatározása több vitát váltott már ki, mint gondolnánk. GROVE: *Dictionary of music and musicians* c. lexikonjának népzeneről szóló cikkelyében WACHSMANN¹ a népzene legfontosabb jellemzői között a következőket sorolja föl: „zenei hagyomány terméke”, „szájhagyomány közvetítésével terjed”, „jellemzője a folytonosság, ami összekapcsolja a jelent és a múltat”, „közösség által válogatott” zenei anyag. Mások megkísérelték a „parasztzene” és a „városi zene” megkülönböztetést, de kiderült, hogy a városban is sok népzenei anyag található. A népzene meghatározásához fontos volt az is, hogy azt a műzenétől el lehessen különíteni. A kérdéssel KODÁLY is foglalkozott, és azt mondta, hogy a népzene és a műzene nemcsak hogy nehezen választhatók el egymástól, de közös töről fakadnak: „A műzene nagy lírikusai terjedelemben sokszor nem is mentek túl a népdalon. Alkotásaik a népdal édestestvérei. A különbség csak az, hogy a műzene teljesen egyéni alkotás; a népzenebe beleszólt a közösség. Az első forma itt is egyéni alkotás, ha nem is tudatos. De a csiszoló munkát, amit a műköltő maga végez, itt néha nemzedékek folytatják.”²

Mivel elsősorban írástudatlan emberek zenéjéről van – vagy inkább volt – szó, a továbbadás során nem lehet az írás az elsődleges közvetítő eszköz. Ez a műzenében többé-kevésbé fordítva van, ugyanakkor KODÁLY fent idézett írásában azt is kifejti, hogy az írásbeliség nélkül terjedő népzene mellett a műzenére is jellemző olyan értékek továbbadása, amelyekben az írásbeliség vajmi kevés szerepet játszik: „Távol-keleti művelt népeknél elég bonyolult műzene élt évezredek át írás nélkül. Viszont a mai európai műzenében is vannak elemek, amiket csak élő hagyomány tud fenntartani. Bármilyen részletes hangjegyírásunk: nem tud mindent leírni. Ezért a hangszerstanulásban nélkülözhetetlen a kézről kézre adódó élő hagyomány” – írja.

Adott esetben az is felmerül, hogy egy-egy népdalénekes kizárólag azért mellőzi-e az írott formát, mert ő maga analfabéta? Feljegyezték, hogy egy MARFA KRYUKOVA nevű orosz énekestől 100 bilinát (былина – hősi ének) gyűjtöttek, pedig kisgyermekkorától tudott írni,

¹ Klaus Philipp Wachsmann (1907 – 1984) német származású angol etnomuzikológus.

² Kodály Zoltán: *Visszatekintés II. kötet* 261. o. (1975): *Népzene és műzene - előadás* (1941).

vagyis az általa ismert dalokat, vagy azok egy részét – de legalábbis a szövegüket – akár írott forrásból is tanulhatta. AVDO MEĐEDOVIĆ montenegrói származású bosnyák népdalénekes a feljegyzések szerint maga mondta el, hogy egy kottaolvasó szomszédjától tanult népdalokat, aki népdalkiadványokat vásárolt, és az abból elsajátított dalokat tanította meg neki is. MEĐEDOVIĆ MILMAN PARRY-nek³ is énekelt népdalokat, jelentősen megnövelve azoknak terjedelmét, holott azokat korábban ő maga könyvekből sajátította el.

A népdalénekes írás-olvasás ismerete is játszhat szerepet a gyűjtésben. BARTÓK a szlovákiai Poniky⁴ (Pónik) faluban egy ottani asszonytól gyűjtötte a legtöbb népdalt. A munka azért haladt a szokásosnál gyorsabban, mert az asszony tudott írni-olvasni. Igaz, hogy a munka sikerében nem az énekes kottaolvasási felkészültsége segített, de az sokat számított, hogy BARTÓK kérésére jegyzéket készített az általa ismert népdalokról, és annak segítségével a dalokon csak sorban végig kellett haladni.

A népi énekesek memóriája hihetetlen teljesítményekre képes. PARRY és LORD⁵ délszláv énekestől vettek fel olyan lakodalmi dalt, amelynek a terjedelme meghaladja a 12.000 sort! 1954-ben pedig egy boszniai gyűjtés alkalmával az egyik énekes egy balladát több mint nyolc órán át énekelt!

Ismeretes, hogy az első „népdalgyűjtemények” általában zenei anyag nélkül közölték a szövegeket. Ez azt jelenti, hogy dallamokat nem is rögzítették, ezzel további változásoknak téve ki azokat. Oroszországban pl. – jóllehet gyűjteményeket már egy évszázaddal korábban is adtak ki, – az első kottaanyaggal megjelent kollekció a KIRSH DANILOV⁶ féle kötet volt, a 18. század közepén.

Korunkban a lakosság iskolázottságának fejlődése egyre inkább lehetővé teszi, hogy a népdalénekesek írott forrásból, legalábbis a szöveget megtanulhassák. Európa egyes térségeiben különösen nagy változások mentek végbe. A csuvasok többsége pl. a 20. század elejéig írástudatlan volt, ma már sokan tudnak közülük olvasni. Ez minden téren jelentős változásokat hoz.

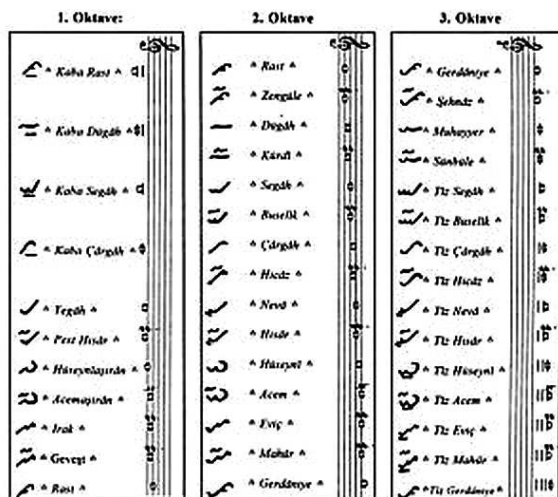
³ *Milman Parry (1902 - 1935) tudós, amerikai epikus költő, és a szájhagyomány kutatásának megalapozója.*

⁴ *Falu Szlovákiában, a besztercebányai körzetben.*

⁵ *Albert Bates Lord (1912 – 1991) amerikai professzor, a Harvard egyetemen a szláv nyelvek és az összehasonlító nyelvtudomány tanára, Parry munkájának a folytatója volt.*

⁶ *Древние российские стихотворения, собранные Киршей Даниловым* [Régi orosz költemények Kirsh Danilov gyűjtésében].

Mivel az írásbeliség kezdetben az egyházi élethez – és ezen belül az egyházi zenéhez – kötődött, különösen nagy volt az egyházi kiadványok aránya. Fontos szerep jutott ezeknek a gyűjteményeknek, a bennük megőrzött vallásos énekek mellett, a népi dalkincs átörökítésében is. Az Örményországban a 8. századtól alkalmazott neumas írás (a „khaz” / ԼԻԽԱԳ/ kottázás⁷) mintegy ezer éven át volt eszköze az egyházi énekek mellett a világi – gyakran népi – dalok fenntartásának. Számos ilyen gyűjtemény maradt az utókorra, amit Jerevánban, a Régi Kéziratok Intézetében őriznek. Sajnos a később bonyolulttá vált „khaz” írást ma már nem

Khaz neumák

tudják olvasni.

Az egyszerű emberek által hallás után elsajátított egyházi, és persze más, a népi hangvételhez közelálló, vagy könnyen megtanulható világi dalok (pl. a trubadúr- és a históriás-) énekek révén a nyugati formák is bekerültek a népzenebe. „Annyira, hogy mai népdalformáink egyik legkedveltebbje kimutathatóan nyugati eredetű” – mondja KODÁLY, nyilván a nálunk is megjelent kupolás szerkezetre utalva.

Az olykor csak kéziratos gyűjteményekben, egy-egy könyvtárban a ránk maradt népdaloknak esélye sem volt arra, hogy – kottaolvasási készség hiányában – széles körben elsajátíthatóak, viszont fontos forrássá váltak akkor, amikor kutatók ezeket egy-egy későbbi dalvariánssal vethették össze.

A hallás után történő tanulásnak nem mindig és mindenhol az a célja, hogy a majdani előadó magát a népdalt megtanulja. Görögországban – a zenét szolgáltató falusi muzikusok esetében – az egyes dalokból összeálló repertoár kiépítése helyett, a mai napig fontosabbnak tartják, hogy elsajátítsák azt az eljárást, ahogy egy dallamszerkezetet díszítésekkel, ritmikai variálással, a helyi stílusnak megfelelően kész, élvezhető zenévé kell formálni.

⁷ A khaz kottairás 9. sz-i, vonalrendszer nélküli neumas lejegyzés. Így a pontos modulus rögzítésére alkalmatlan. Hasonló technikát máshol is alkalmaztak. Vö. magyarországi dallam a Gráci Antifonáriumból (12. sz.) - Kereszturi Dezső, Vécsey Jenő, Falvy Zoltán: A Magyar zenetörténet képekönnyve (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1960. 23. o.).

A szájhagyomány útján fennmaradt nép- és hagyományos énekek akár egy népzene-történetének a feltárásában is fontos segítséget nyújthatnak. Erre hazánkban is jó példákat lehet találni. A kuruc kor zenéjének megismerésében fontos szerepet játszó PÁLÓCZI HORVÁT ÁDÁM féle gyűjtemény, az *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek* dalai a Rákóczi féle szabadságharc bukása (1711) után mintegy 100 évvel (1813-ban) jelentek meg nyomtatásban. Egy részüket addig csak a szájhagyomány őrizte, és ezért bizonyára az alatt is változtak.

Néhol fontos kutatómunkák csak jelentős késéssel kezdődtek. Lengyelországban pl. csak 1970-ben indult a szájhagyományban megőrzött vallásos énekek gyűjtése.

Németországban a korán, – már a 14. században megjelent – kottairás hamar rögzítette, és ezzel a további formálódásból kizárta az akkor élő dallamokat. Ezek, valamint a népi emlékezetben mégis megmaradt népi énekek és himnusz-dallamok összevetése érdekében nagyszabású munka folyik, a minél teljesebb összehasonlítás eszköztárával, hogy a régi dalokról így mégis ismereteket szerezhessenek. Az írott formában megőrzött, nagyrészt világi dalok többsége természetesen a városi emberektől származik. Ezek legtöbbször a bányászatról, katonáskodásról, különböző mesterek munkájáról szól. Emellett természetesen a parasztság régi zenéjének a felkutatása, vagyis az orális hagyományban fennmaradt vidéki népdalok gyűjtése is folyik. Egy német telepeseiktől lejegyzett ballada, a *Frau von Weissenburg*, egy 13. századi gyűjteményből dalként került elő.

Az írott emlékek olykor szinte a véletlennek köszönhetően maradtak fenn. Dániában találtak pl. régi népdalszövegeket, amiket szépírás-gyakorlatként fektettek papírra.

Sajátos módon vettek rész a megőrzésben az ún. szórólapok, a „ponyva irodalom” termékei (ugyanis ponyváról árulták ezeket is, az olcsó könyvekkel együtt). E szórólapokon egyházi himnuszokat, műzenei – gyakran a szerző neve nélkül megjelent – világi és egyházi dalokat, és népdalokat – közöltek. Ilyeneket számos nyugati országban (pl. Dániában, Svédországban, Angliában, Franciaországban, Portugáliában) készítettek, és árultak, leggyakrabban a vásárokon. Megjelenésüknek természetesen előfeltétele volt a nyomtatás feltalálása.⁸

Svédországban a több mint 30.000 szórólapon fennmaradt népdal mellett a szórólapok a dalok történetére utaló megjegyzéseket is tartalmaztak. Sok közülük egyházi énekek hatására keletkezett. Ezek szövegét gyakran kifejezetten a lap kedvéért írták. Itt népdalként

kezelik a szépirodalmi termékként keletkezett, de a lakosság körében szájhagyomány útján is terjedő énekeket. Ezek közül kiemelkednek a balladák, amiket a 13. század táján Svédországba került francia irodalmi produktumoknak tartanak. A gyermek- és bölcsődalok ma is szájhagyomány révén élnek tovább, de ezeknek a dallamát csak néhány esetben ismerik.

Ezek egyike a dán eredetű *Ro, ro till fiskeskär* (Darabold a halat), aminek a dallama csaknem pontosan megegyezik egy trouvère dallammal. Egy másik ének, a *Gusta skål* (Gustav köszöntése), eredetileg svéd királyi himnusz volt, ami később gyermekdallá alakult. A népszerű, hegedűn játszott dallamok is szájhagyomány útján terjedtek.

Ro, ro til Fis - kes - kær, hvor man - ge Fis - ke faar vi der En til Far og
 6
 en til Mor, en til Søs - ter, en til Bror og en til gam - le Bed - ste.

Ro, ro till fiskeskär (dán szöveggel, svéd címmel)

A szóbeliség, vagy az írásbeliség előtérbe kerülésének olyan okai is lehetnek, amelyekre ritkán gondolunk. A Németalföldön pl. a vallón dalok hosszú ideig pusztán azért voltak kitéve jóval inkább a hallás utáni tanulás, és az ebből fakadó módosulási lehetőségek következményeinek, mert a gyűjtésével a közelmúltig kevésbé foglalkoztak.

Angliában a „népdal” fogalmat a 19. század végéig nem használták. Ekkor CECIL SHARP (1859-1924) neves népzene gyűjtő munkássága nyomán terjedt el. Az itt is népszerű, csak a dalok szövegét tartalmazó szórólapok hatására a szövegek nem, vagy csak alig változtak, de a dallamok igen. Az ebben a formában megjelenő szövegeket gyakran kifejezetten a kiadvány kedvéért írták, később azonban nem ritkán ezek is a szájhagyomány részévé váltak.

A skóciai szóhasználat kevésbé tesz szigorú különbséget műzene és népzene közt, mint más országok terminológiája. Ez főként annak köszönhető, hogy igen hosszú idő telt el a dalköltészet kibontakozása és a dalok nyomtatásban történő megjelentetése közt, vagyis ezek a mūdalog is szájról-szájra terjedtek. Az egyik legkiemelkedőbb gall költő, MARY MACLEOD 17. századi költőnő dalait először a 20. század második évtizedében jelentették meg

⁸ Európában Johannes Gutenberg (*Gensfleisch*) német (sz.: 1394-99 közt – †1468) német nyomdász. Fő műve a Biblia nyomtatott kiadása.

nyomtatásban. Itt ezért nem az számít abban a tekintetben, hogy valamit a műdal vagy a népdal kategóriába sorolnak, hogy ismerjük-e a szerzőjét, hanem, hogy volt-e olyan hosszabb időszak, amikor az kizárólag a szájhagyományban élt. A dalok lejegyzése viszont nem biztosította okvetlenül a tömeges hozzáférés lehetőségét, hiszen számos muzsikuskészített a saját használatára olyan dalgyűjteményt, amit nem tett közzé.

Walesben a népdalok többsége hosszú ideje nem tölti be eredeti szociális szerepét, mert iskolai énekgyűjteményekben, vagy a közösség szórakoztatására, hangszerelt formában jelent meg, tehát elsősorban írásban terjed.

A 9. században alapított, majd hosszú ideig norvég és dán uralom alatt élt Izlandon, sok évszázadon át egyáltalán nem voltak városok. Mivel a hódító norvégok dalait már a 13-14. században le is jegyezték, ma már nem lehet megállapítani, hogy azok közé keveredtek-e helyi énekek, esetleg népdalok. Egyetlen olyan dal van, amiről feltételezik, hogy népdalként élt a szigeten. Az viszont egy 16. századi lutheránus egyházi énekkel áll rokonságban. Az énekek eredetének feltárását az is nehezíti, hogy számos olyan szöveg van, amit sok különböző dallamra, és sok olyan dallam, amit különböző szövegekkel énekelnek.

Franciaországban évszázadokra nyúlik vissza az a hagyomány, amely a népdalt jó ideig az országban már kihalt anyagként kezelte. Néhányan komoly energiákat fektettek annak a feltételezésnek az igazolásába, hogy minden népdal egy korábbi műdalból származik, hiszen, mint mondták, a műveletlen parasztember nem képes zenét létrehozni. A 20. század második harmadától elkezdett jelentős gyűjtemények azonban rációfoltak ezekre a nézetekre.

Svájcban egyaránt nagyra becsült a szájhagyomány útján terjedő népzene a Musikfolklore, illetve a leírt, többnyire ismert szerzőktől származó, de népzenei elemeket tartalmazó zene, vagyis a Musikfolklorismus, amivel a Schweizerliederre utalnak. Az előbbieket javarészt a néphagyományokhoz, vagy a valláshoz kapcsolódó énekek (bölcseődalok, állathívogatók, játékdalok, karácsonyi himnuszok, fonó-, tréfás és hazafias dalok, stb.). Nagyobb társaságok és szervezetek nyilvános előadásain azonban főként az utóbbiak játszanak fontos szerepet.

Portugáliában a szájhagyomány az itt különösen fontos ballada műfaj számos bibliai vonatkozású példányát őrizte évszázadokon keresztül, kb. a 19. század végéig. Vallásos, de nem bibliai történeteket tartalmazó, és világi témájú, szerelemről, rabokról, állatokról szóló balladákat azonban a mai napig is énekelnek, és ezek sok esetben még ma is lejegyzés nélkül terjednek. Nagy részük spanyol, mások azonban angol vagy francia balladákkal állnak rokonságban. Emellett számos – főként a hétköznapi élettel (szőlőszüret, kukoricahántás,

halottvirrasztás, halászat, zárándoklat, vallási ünnepek, stb.) kapcsolatban álló – lírai dal is a szájhagyományként él tovább, és ezeknek főként a szövege gyakran változik.

Európában a 20. században az énekeknek a nem írott hagyományban történő továbbélési és variálódási esélyei érezhetően lefékeződtek. Ennek számos oka közt bizonyára szerepet játszik a népi rituálék háttérbe szorulása, a nyugati kultúra fékezhetetlenül általánossá váló hatása (globalizáció), az életvitel és a munka jellegének átalakulása, a „magas kultúra” iránti igény növekedése, bizonyos rétegek népi kultúrával szembeni arisztokratikus reakciói, stb. Ezeket nem ellensúlyozhatják a gyakran állami támogatással történő támogatások, pl. a népdalkörök és táncházak életrehívása, rádión és televízióban lejátszott népi műsorok, mindenki számára hozzáférhető népdalkiadványok, népdalversenyek, műzei feldolgozások, stb. sem, hiszen ezek minden jó szándék mellett is művi beavatkozások.

Ezek után levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hallás utáni tanulás és az írásbeliség szembeállítása ma már nem fejezi ki adekvát módon a dalok elsajátításának és megőrzésének folyamatát. Helyesebb lenne, ha a technika mai eszközeihez, a hanglemezzel, a CD, a magnó, a DVD, a video, a blu-ray, a memóriakártya és egyéb adathordozók lehetőségeihez igazodva „rögzítetlen” és „rögzített” dalokról beszélnénk. A fenti példák tükrében, az alaposan megváltozott helyzetben, újra kell gondolnunk a népdal meghatározását illetően annak a „szájhagyomány útján” történő terjedésére vonatkozó, korábban szinte döntő ismervét, illetve e fogalom megfelelő újraértékelését is.

***Hegyi István életrajza** (Siklós, 1941. júl. 8.) Diploma: Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Karvezetés és Énektanár-képző Tanszaka (1966). Tanárai többek közt: Bartha Dénes, Gárdonyi Zoltán, Hegyi Erzsébet, Kroó György, Párkai István, Szöllőssy András, Szőnyi Erzsébet, Ujfalussy József és Vásárhelyi Zoltán. 1966-75-ig a Pécsi Erkel Ferenc Konzervatórium, majd az abból kivált Művészeti Gimnázium tanára. Tantárgyak: szolfézs, zeneelméletet, zeneirodalom és népzene. 1975-től a Pécsi Tanárképző Főiskola adjunktusa. 1980-81-ben tanár és karvezető Bagdadban, a különleges tehetségek iskolájában, a Music and Ballet School-ban. 1982. Főiskolai docensi kinevezés a Pécsi Tanárképző Főiskolán. 15 évig a Pécsi Bartók Béla férfikar másodkarnagya. 1987-1997-ig a Pécsi Kertvárosi Református Templom Psalmus kórusának a karnagya. Az 1991-92-ben az Indiana University of Pennsylvania (IUP) vendégprofesszora. 1993-2003-ig egyetemi docens a Pécsi Tudományegyetemen. Közben 1966-1985-ig megszakításokkal, összesen mintegy 8 éven át a Pécsi Zenetanárképző Főiskola óraadó tanára. 1990-ben doktori vizsga, a védés elnöke Ujfalussy József, zenei elnök: Szőnyi Erzsébet. Disszertációja könyv alakban: Világunk zeneoktatási öröksége, a zeneoktatás kisenciklopédiája (1997).

Fontosabb előadások: sorozat a külföldi zeneoktatásról szlovák főiskolákon és zeneakadémián (Eperjes, Besztercebánya, Nyitra és Pozsony). Két előadás a magyar zenetörténetről: Pittsburgh (PA), a magyar népzeneről California (PA) város.

2003-ban nyugdíjazás. Kiváló tanítványok: Jandó Jenő, Ligeti András, Gyöngyössy Zoltán, Kovács Sándor, Lakner Tamás, Kamp Salamon, Hoppál Péter és még sokan mások.

2004-ben jelent meg: Shinichi Suzuki: Nurtured by Love. A new approach to education (1984). [A szeretet pedagógiája.

A tehetségnevelés egyedülálló megközelítése] c. fordítás angolból. (Budapest, Óbudai zeneiskola).

Több mint 30 tanulmány, főként a külföldi zeneoktatásról és népzeneről.

Kiadásra vár: Európa népzeneje, több mint 600 oldalas, kottákkal és képekkel illusztrált könyv.